

נשיא ומייסד
הרב שאול ישראלי זצ"ל

חֶמְדָּה יָמִים HEMDAT YAMIM

פְּרֻשֵׁת הַשְּׁבוּעָה דְּבָרִים תשפ"ב

את מי לבחור? השאלות שחייבים לשאול!

הרב יוסף כרמל, ראש כולל 'ארץ חמדה'

נקודת מבט חדשה מזדמנת לנו בספר דברים. שתי פרשיות מופיעות בפרק הראשון של הספר, אחרי שכבר נכתבו בחומשים קודמים. האחת - מינויי השופטים, המוזכרת בפרשת יתרו בספר שמות. השניה - פרשת המרגלים, המסופרת בפרשת שלח בספר במדבר.

בפרשת יתרו מתוארת הצעתו של יתרו בענין מינוי השופטים: "וְאַתָּה תִּחְזָה מִכָּל הָעָם אֲנָשִׁי חַיִל יְרָאִי אֱלֹהִים אֲנָשִׁי אָמֵת שֹׁנְאֵי כִצְעַת וְשֹׁמְרֵי עֲלֵהֶם שְׂרֵי אֱלֹפִים שְׂרֵי מְאֹת שְׂרֵי חֲמֻשִׁים וְשְׂרֵי עֲשָׂוֹת" (שמות י"ח כא).

מי שימנה את השופטים על פי הנבואה – תִּחְזָה, הוא משה רבנו, לכן אחת התכונות הנדרשות היא יְרָאִי אֱלֹהִים, מה שדורש ראייה ללבב (עינינו שמו"א ט"ז ז).

בדברים משה חוזר על הסיפור וז"ל: "הָבוּ לָכֶם אֲנָשִׁים חֲכָמִים וְנִבְנִים וְיָדְעִים לְשִׁבְטֵיכֶם וְאֲשִׁימָם בְּרָאשֵׁיכֶם: ... שְׂרֵי אֱלֹפִים וְשְׂרֵי מְאֹת וְשְׂרֵי חֲמֻשִׁים וְשְׂרֵי עֲשָׂוֹת וְשִׁטְרִים לְשִׁבְטֵיכֶם" (דברים א' יג – טו).

לפי פסוקים אלה, מי שבחר את הממונים הוא עם ישראל - הָבוּ לָכֶם, לכן מופיעה גם התכונה - וְיָדְעִים לְשִׁבְטֵיכֶם. כך הסביר גם המדרש ובעקבותיו רש"י (שם): "שהם ניכרים לכם, שאם בא לפני מעוטף בטליתו איני יודע מי הוא ומאיזה שבט הוא ואם הגון הוא, אבל אתם מכירין בו, שאתם גידלתם אותו, לכך נאמר וְיָדְעִים לְשִׁבְטֵיכֶם".

בפרשת שלח מופיעה פרשת המרגלים הפותחת בהכרזה: "וַיַּדְבֵּר יִקְנוֹן אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר: שְׁלַח לְךָ אֲנָשִׁים וַיִּתְּרוּ אֶת אֶרֶץ כְּנָעַן אֲשֶׁר אָנֹכִי נֹתֵן לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל אִישׁ אֶחָד אִישׁ אֶחָד לְמִטָּה אֲבַחְתִּיו תִּשְׁלְחוּ כָל נְשִׂיא בְּהֵם" (במדבר י"ג א – ב).

היוזמה למשלוח התרים באה מהקב"ה, המצווה את משה לשלחם.

לעומת זאת בפרשתנו מופיע: "וַתִּקְרְבוּן אֵלַי כָּל־כֶּלֶם וַתֹּאמְרוּ נִשְׁלַחְהָ אֲנָשִׁים לְפָנֵינוּ וַיִּחְפְּרוּ לָנוּ אֶת הָאָרֶץ וַיָּשׁוּבוּ אֲתָנוּ דִּבְרֵי אֶת הָדָרָף אֲשֶׁר נִעְלָה בָּהּ וְאֵת הָעֵרִים אֲשֶׁר נָבֵא אֱלִיהֶן: וַיִּיטֹב בְּעֵינֵי הַדָּבָר וְאָקַח מִכֶּם שְׁנַיִם עֶשְׂרֵת אֲנָשִׁים אִישׁ אֶחָד לְשִׁבְט" (דברים א' כב – כג).

היוזמה באה מהציבור.

קולמוסים רבים נשתברו בניסיון לתרץ את הסתירות לכאורה. ברשות קוראינו הנאמנים, אנסה להציע דרך עקרונית, שהנחת היסוד שלה היא כי אלו ואלו דברי אלקים חיים ושתי הבחינות נכונות. רק בשילוב שתי ההבנות תתבהר התמונה בכללותה.

לפני כל החלטה בחיינו אנו צריכים לשאול את עצמנו שתי שאלות:

הראשונה - האם המעשה שאנו רוצים לעשות נכנס תחת ההגדרה של: "ונמצא חן ושכל טוב בעיני אלקים?"

בו בזמן, עלינו לשאול: האם הוא גם נכנס תחת הגדרה של: "ונמצא חן ושכל טוב בעיני אדם?"

האם המנהיג שאנו בוחרים הוא מי שאנחנו חושבים שהקב"ה היה בוחר בו? או שאנו אמורים לבחור להנהיגה מי שהוא ידוע לשבטו ולסובבים אותו? שתי התשובות נכונות!

כנ"ל בנושא הכניסה לארץ. אנחנו צריכים לשאול את עצמנו שתי השאלות: מה הקב"ה רוצה שנעשה כדי לנחול את הארץ? וגם לשאול: מהי ההשתדלות שאנחנו צריכים ליזום מצדנו?

אם נמשיך בכיוון מחשבה זה, נבין גם מדוע רק בפרשת דברים מופיעות התכונות של חֲכָמִים וְנִבְנִים, תכונות שאינן מופיעות בפרשת יתרו.

נציע הסבר. החכמה מבוססת על המידע. המידע הנדרש בתחום זה הוא חוקי התורה. הנבון הוא זה שיודע לשאול: מה הדבר הנכון ביותר לעשות, לפי התורה, במציאות המיוחדת כאן והיום? יתכן וזו גם כוונת דבריו של רבי אברהם בן הרמב"ם: "אנשים חכמים ונבונים, כי אינו מועיל זה בלא זה, והחכמה היא זכירת מה שנאמר, והבינה היא השכל הטוב ושקול הדעת" (שו"ת סימן צז).

בתקופה הקרובה השאלה את מי לבחור תעלה על הפרק במלא עוז! יהי רצון שגם דברינו אלה יהיו לעזר בבחירה הנכונה.

לְעֵי לֹוִי זְשֵׁמֶת

לע"נ הנופלים במערכה על הגנת המולדת הי"ד

הרב ד"ר ג'רי האכבוים י"ח באדר ב' תשפ"ב	גב' ג'ולי קושיצקי י"ט באדר ב' תשפ"ב	מר משה וסרצוג כ' בתשרי תשפ"א	הרב יהושע רוזן ט"ו באדר א' תשפ"ב	הרב ישראל רוזן י"ג בחשוון תשע"ח
מר שמואל וגב' אסתר שמש י"ז בסיוון / כ' באב	מר זליג וגב' שרה ונגרובסקי כ"ה בטבת תשפ"ב / י' בתמוז תשע"ד	מר יצחק טרשנסקי כ"ח באדר תשפ"א	גב' צפורה בת יונה דונייר נלב"ע י"ב אדר א'	מרת לאה מאיר כ"ז בניסן תשפ"ב
הרב אשר וגב' סוזן וסרטיל ט"ז בכסלו / אלול תש"ף	ר' מאיר וגב' שרה ברקפלד (שרה - ט"ז בטבת תש"ף)	הרב שמואל כהן שבת תשפ"א	הרב שלמה מרזל י' באייר תשע"א	בלהה בת ישראל מרמורש ז"ל א' מנחם אב תשפ"א
ר' אליהו כרמל וגב' מלכה טויבע כרמל ח' באייר תשע"ו / י"א במנחם-אב תשס"ט	ר' אברהם ומרת גיטה קליין י"ח באייר / ד' באב	הרב ראובן וחיה לאה אברמן ט' בתשרי תשע"ו / כ' בתשרי תשפ"ב	חיים לייב בן מיכאל קרייסל ב' בשבט	

חֶמְדַּת שְׁנַת הַשְּׁבַע

הרב בצלאל דניאל – ראש תוכנית מורנו מבית 'ארץ חמדה'

אוצר בית הדין

פירות הקיץ הגיעו לחנויות, ואנו נראה יותר שלטים של "אוצר בית דין" מעטרים את סביבת הפירות שאנו קונים. המשפט הזה עצמו נשמע בעייתי. האם אנחנו קונים את פירות השביעית? התורה ציוותה: "והייתה שבת הארץ לכם לאכלה" – ולא לסחורה! פירות השביעית אמורים להיות נגישים לכל, ולא למכירה!

אך בהתייחסות ריאליטית למציאות, הפרדסים נמצאים במקומות מסוימים בארץ. אין לאדם הפרטי אפשרות לנסוע בכל שבוע לכל קצות הארץ כדי ללקט את הפירות שהוא מעוניין ללקט עבור משפחתו.

במצבים כאלה היינו מציעים לעשות סבב: בכל שבוע משהו אחר יקטוף את הפירות עבור השכונה. אך זה ידרוש ממנו לייצר מערכת של קטיף, אחסון, קירור, שמירה על הפירות, הוצאה וחלוקה מסודרת שלהם. זו עבודה רבה, הדורשת תשתיות רבות, וידרוש מאמץ רב וגיבוש של אנשים רבים סביב כל יוזמה שכזו.

אך כבר יש לנו מערכת בה רוב התשתיות ושיטת עבודה יעילה כבר קיימת: המערכת של המרכולים. יש להם את המשאיות לנייד, את יכולת האחסון, הפרסום, התצוגה, המיקום הנוח ביחס למקסימום אוכלוסיה. כל הדברים הללו כבר קיימים. מה שנותר לעשות הוא שני דברים: למצוא מי יקטוף עבורנו את הפירות ויעביר למשאיות של רשתות השיווק, ולשכנע את רשתות השיווק לעשות את כל זה עבורנו.

לא סביר לדרוש מרשתות השיווק לעשות את כל זאת בחינם. פירות השביעית הם הפקר, אך המשאיות של רשתות השיווק אינן הפקר, גם לא שטח האחסון, ועבודת העובדים המסדרים את הפירות וכו' וכו'. על כל אלה אין הצדקה שרשתות השיווק לא ידרשו תשלום.

נעבור לצד של הקוטפים:

בתוספתא מסופר ששליחי בית הדין היו יוצאים לכרמים, בוצרים ומפיקים יין, ואוצרים את היין לחלוקה בעיר. בדומה לכך היו מסיקים את הזיתים ומפיקים שמן. וכן היו מייצרים דבלות מתאנים, ואוצרים את הכל לחלוקה מסודרת בעיר. מתברר שעצם המוסד של הקטיף המסודר על ידי רשות חיצונית שתדאג לחלוקה סבירה בעיר כבר הייתה קיימת בזמן התוספתא. סביר גם שמדובר דווקא בפירות הדורשים מכשירים או ידע מסוים בכדי לנצל אותם כראוי: אין לכל אחד בית בד, גת, או את הידע כיצד לייבש תאנים. בכדי שחלוקת פירות השביעית תהיה טובה יותר, עדיף שגוף חיצוני יקטוף, יטפל ויחלק, ולא כל אחד יאלץ לטרוטר את עצמו לשדה, ולא בהכרח להפיק את המירב מהפירות.

אך מי משלם לקוטפים הללו? כאשר מדובר בשליחי בית הדין, מסתבר שמדובר במשרה ציבורית, שתקצבה את העובדים. וכך משלמים להם על שעות עבודה, במסגרת עבודתם כעובדי ציבור, ואין תשלום על הפירות עצמם.

כיום אין תקציב ציבורי שמיועד לכך. בית הדין, שליחי הציבור, ממנה את השליחים ומשלם להם. הדבר הסביר ביותר הוא למנות את מי שמכיר את הפרדס, בקי בזמן ודרך הקטיף היעיל, ויש לו את המכשור המתאים לזה. הדבר הסביר ביותר הוא למנות את החקלאי שיהיה השליח שלנו, ואנו נשלם לו על הקטיף.

אם כך, כדי לקבל את פירות השביעית, שהם הפקר, בצורה סבירה, כלומר, בלי לנסוע לקצות הארץ ולקטוף אותם בעצמנו, ובלי להחזיק בית בד או גת פרטית (שאם נודה על האמת, רובנו לא יודעים איך להשתמש בהם, גם אם היו לנו), יש הרבה הוצאות בדרך: תשלום על העבודה של הקוטפים ממיינים ומלקטים, תשלום על הובלה, תשלום על פריקה ואחסון, תשלום על טיפול, הוצאה, ושיווק. צריכים לשלם גם לאדם שיגבה ממנו את הכסף, הרי גם הוא עובד עבורנו. בהקשר זה עלו שתי מחלוקות מעניינות. נעסוק באחת השבוע, ובשנייה בשבוע הבא.

שליחי בית הדין, שהם, כאמור, העובדים הרגילים בשדה, יוצאים לשדה וקוטפים. מותר להם גם לעשות עבודות של אוקמי, כלומר, מלאכות בלעדיות העץ עלול לאבד מכוחו לפני השנה הבאה. ברם, על עבודות אלו לא נשלם לו, שהרי עבודות אלו נועדו לטיפול בעץ, ואינו מעניינות אותנו. האם מותר לו לעשות עבודות של טיפול בפירות, לוודא שאלו יגיעו לבשלות? בשאלה זו יש מחלוקת. הראייה קוק אוסר, והחזון איש מתיר. הרב חרל"פ אומר שגם אם נקבל את ההיתר של החזון איש, אי אפשרות לגבות תשלום על כך! וכך פוסק הגרש"ז.

אך מורנו הרב שאול ישראלי מתיר לגבות תשלום על הטיפול בפירות. הסיבה לכך היא שאנו מתייחסים לשדה כולו כשדה של כולנו. אנו מטילים את עבודות אוקמי פירא על שליחי בית הדין, כנציגי הציבור, במקום שאנו נטרח ונקטוף. הם עושים את המלאכות הללו בשליחות העם, ולכן ודאי שמותר להם גם לגבות עליהם שכר.

בשבוע הבא נעמיק עוד בתשלומים שניתן לגבות במסגרת אוצר בית הדין.

ניתן ליצור קשר עם הכותבים דרך: info@eretzhemdah.org

מתפללים לרפואתם השלימה של:

טל שאול בן יפה
גדעון בן רחל
חוה ראנלה בת פיילא
משה בן רחל
אריה יצחק בן גאולה מרים
אלרואי משה בן לינוי

ניר רפאל בן רחל ברכה
שי בת הלל
מאירה בת אסתר
ר' יצחק בן בריינדל גיטה
נהוראי בן רבקה נמיר
בתוך שאר חולי עם ישראל

ישראל בן רבקה
עובדיה בן אסתר מלכה
נטע בת מלכה
רבקה בת שרה בלה
ירחמיאל בן זלאתה רבקה
הייל בן תמר שפרה

הלכה פסוקה

תקצירים מתוך פסקי דין - רשת בתי הדין 'ארץ חמדה גזית'

עורך: הרב הדיין עקיבא כהנא, חוקר במכון משפט והלכה בישראל

חיוב בריבית כאשר המלווה דרש לקבל את כספי הקרן

'ארץ חמדה גזית' בית שמש / סיון תשפ"א / תיק מס' 80002

דיינים: הרב אלעזר שנקולבסקי, הרב ידידיה לביא, הרב ניר ורגון

המקרה בקצרה: התובעים הפקידו אצל הנתבעים סכום כסף שהוגדר כהלוואה, ונועד לרכישת בית בארצות הברית. הנתבעים הבטיחו לתובעים רווחים חודשיים, והצדדים חתמו על היתר עסקה. לאחר זמן מה הם הגדילו את היקף ההשקעה, וסיכמו על סכום גבוה יותר כרווחים חודשיים. לאחר כארבע שנים הפסיקו הנתבעים לשלם את התשלומים החודשיים, והתובעים ביקשו את כספם בחזרה. הנתבעים סירבו, ולא שילמו את התשלומים החודשיים בצורה סדירה, לטענת התובעים, הנתבעים חייבים להם 336,512 דולר, כולל את הקרן והרווחים. בנוסף הם תובעים עוד 100 אלף דולר כפיצוי עבור מניעת רווח בעסקות אחרות שהחמיצו בגלל שלא את הכסף ועבור עגמת נפש. לטענת הנתבעים האיחורים הם בגלל כוחות השוק, ולא בגלל שאינם רוצים להחזיר את ההלוואה, בנוסף לטענתם הכספים ששולמו לתובעים היו עבור הקרן. היו לנתבעים כמה טענות בהקשר לזה שלדעתם התובעים איבדו את זכותם לקבל את הרווחים:

א. כאשר התובעים ביקשו את כספם בחזרה הם איבדו את זכותם לקבל רווחים מכאן והלאה.

ב. משום שלא היו רווחים.

ג. משום שהנתבעים הציעו לתובעים נכס בתמורה להשקעה והם סירבו לכך.

פסק הדין בקצרה: שני הנתבעים ישלמו לתובעים 306,512 דולר, כל אחד מהם ישלם מחצית הסכום, ובמידה וחצי הסכום לא ישולם, הנתבע השני ערב לחוב.

נימוקים בקצרה:

1. מתי ההסכם בין הצדדים הסתיים?

בהסכם בין הצדדים נכתב כי התובעים יכולים לקבל את כספם בהודעה מראש של שישה חודשים. לא נכתב מה סוכם כאשר הנתבע רוצה לסיים את ההתקשרות. בית הדין קבע שיש לפרש את שהנתבעים רשאים היו להפסיק את העסקה בכל רגע כפי שנפסק בשולחן ערוך (יו"ד קעז, לו) שהמשקיע אינו יכול לחזור בו, אלא מקבל המעות. אף שיש חולקים על כך, זו הדעה המקובלת בפוסקים. אולם, כל זאת, בתנאי שהמקבל יחזיר באופן מיידי את הכסף למשקיע.

במקרה זה, כיוון שהכסף לא הוחזר, ההסכם נשאר בתוקפו.

2. טענה על פרעון הקרן על ידי תשלומי הרווחים

הנתבעים טענו שהתשלומים שנתנו הם עבור הקרן ולא עבור הרווחים, השולחן ערוך (ח"מ נח, ד, וכן בסימן פג סעיף ב) פסק שאם אדם חייב לחבירו שני חובות ושילם למלווה סכום כסף, יכול המלווה להחליט על אילו מהחובות הפירעון ייחשב. טעם הדבר הוא משום ש"עבד לוה לאיש מלווה" (סמ"ע ס"ק א), אבל דין דומה יהיה בחובות שנוצרו בנסיבות שונות מאשר הלוואה. רק במקרה בו המלווה הסכים לקבל את הכסף עבור חוב אחר, לא יוכל לשנות. אם הנתבעים היו אומרים שהם גוזלים את הקרן הם היו עוברים על איסור אבל היו פטורים מלשלם רווחים (רמ"א יו"ד קעז, ה), אולם מההתכתבות פשוט שזה לא מה שקרה ביניהם.

אשר על כן, התשלומים שהנתבעים קיבלו היו עבור הריבית ולא עבור החזר הקרן.

3. שבועה על הלוואה ע"פ בהיתר עסקה

לפי ההסכם שכולל היתר עסקה הנתבעים יכולים להישבע שלא היו עוד רווחים ולהיפטר מתשלום לתובעים. יש פוסקים רבים שכתבו שאין צורך בשבועה כאשר ידוע שלא היו רווחים. אמנם, במקרה דנן, למרות שהשוק נפל כלל לא ברור שהיו הפסדים, ולכן אין הנתבעים פטורים בלא שבועה.

4. ההצעה לפרעון חלופי

הנתבעים טענו שבגלל שהם הציעו לתובעים לקבל דירה באשדוד בתמורה לחוב והנתבעים סירבו – הרי שהנתבעים הפסידו את זכותם לקבל רווחים. אלא שבשולחן ערוך (ח"מ עד, ו) פסק שמלווה אינו חייב לקבל פירעון של ההלוואה בקרקע במקום כסף, אולם, במצב כזה על המלווה להמתין עם גביית החוב עד שיהיה ללווה כסף לשלם. לעומת זאת, במקרה שלפנינו התובעים סירבו לקבל דירה ובמקביל דרשו לקבל את הכסף באופן מיידי.

אלא שהצעת הנתבעים היתה שהתובעים יקבלו דירה ששווה יותר משיעור החוב, והתובעים ישלימו את ערך הדירה, או יצטרפו להיות שותפים. להצעה זו היו הנתבעים רשאים לסרב לכולי עלמא (שולחן ערוך ח"מ קג, ה).

למעבר לפסק הדין

ניתן ליצור קשר עם הכותבים דרך: info@eretzhemdah.org

הספר משטר ומדינה בישראל על פי התורה (4 כרכים) מאת הרב נפתלי בר אילן, יצא לאור בעריכה חדשה בהוצאת מכון "ארץ חמדה"

הספר מתמודד עם אתגרי השעה הניצבים בפני המדינה היהודית העצמאית ע"י ניתוח ובירור מקיפים במקורות. בין הנושאים הנדונים - משטר דמוקרטי ומלוכני, שלטון החוק, הפרדת רשויות, ביקורת שיפוטית, טוהר השלטון, מדיניות פסקלית ומוניטרית, שירותי רווחה, סל תרופות, איכות הסביבה, משפט בינלאומי, אמנת ג'נבה, כבוד האדם וחירותו, פיתוח האישיות, זכויות אזרח ועוד ועוד.

זכה בפרס הרב קוק ובפרס הרב ישראלי של מכון ארץ חמדה.

שו"ת במראה הבזק

(מתוך ח"ה)

Malemo, Sweden

מלמו, שבדיה

טבת תשס"א

שורה לאשה אבלה

שאלה

מנהג ישראל לעשות שורה לאבל לנחום אבלים. מה הדין לגבי אשה אבלה, האם מותר לה ללכת בשורה כשמשתתפים גברים כדי לנחם אבלים? סירוב לבקשת האבלה עלול ח"ו לבייש אותה או להוסיף לה עגמת נפש.

תשובה

נהגו¹ שאין עושים שורה לאישה אבלה², והוא מדיני צניעות שהחמירו בהם מאוד אפילו בבית-קברות³. לכן, רק במקום שאין בו מנהג בעניין זה, והבקשה באה מתוך רצון כן להתקרב לעבודת ה', והרב המקומי יסבור על-פי ראות עיניו, כי ההיענות לבקשה תחזק את קהילתו ותקרב גם רחוקים, ניתן להתיר עשיית שורה של נשים⁴ לניחום האבילות, בנוסף לשורה של הגברים לניחום האבלים, או במקומם, במקום שיש רק אבילות⁵.

¹ "גשר החיים" (טז, ז, ד), "דברי סופרים" (יח, יח), "פני ברוך" (יא, יא, הערה כג), ולאחריהם שהולכים בעקבות פסק מרן המחבר (שו"ע יורה דעה סי' שנט, סעי' ב) שמנע מנשים עלייה לבית-הקברות, לא ייתכן שיווצר מנהג אחר.

² בשו"ת "דברי מלכיא" (ח"ב סי' צג) משמע שעשיית שורה לאשה אסורה מעיקר הדין, מפני שהוא מפרש את הברייתא ב"אבל רבתי" (יא): "עולין בחבר עיר על האיש ואין עולין בחבר עיר על האישה", כפי שנפסקה בשו"ע (יורה דעה סי' שנה) כעוסקת באיש ואישה אבלים. ושלא כדעת "ציץ אליעזר" ("אבן יעקב" סי' טו) שפירושו מחוכם ומתקבל על הדעת, אך כתב שאין לו מקור מפורש ב"פרישה" ובשאר האחרונים, ובספר "דברי סופרים" דחה דבריו, שהרי כל האחרונים מפרשים את הברייתא על אישה שמתה ולא על אישה אבלה.

³ ב"גשר החיים" (שם) הציע שהוא משום שאל לה לאישה לעבור בין שני גברים ואף ב"שורה" מצד אחד אסר או מטעם לא פלוג או משום שאין גברים מלווים אבלה לביתה. שני טעמים אלה קשורים בדיני צניעות. ולבסוף הוא מסיק שהטעם הוא, שבאופן כללי נהגו, שאין נשים מגיעות לבית-הקברות, ולכן, אפילו מגיעות, אינן עושות שורה, וכן כתב ב"פני ברוך". גם בדין זה הכריע מרן בשו"ע (יורה דעה סי' שנט, סעיף א) שהמנהג, שהנשים הולכות אחר המיטה ולא לפניו, הוא מטעם צניעות. ולשון הירושלמי סנהדרין (פ"ב, ה"ד): "מפני כבוד בנות ישראל שלא יהו מביטים בנשים". ומטעם זה כתב ב"דרכי משה" שנשים הולכות אחרונות וחוזרות ראשונות, כדי שלא יתערבו בגברים. אולם המחבר מביא (שם סעיף ב) את דברי הזוהר שמהם משמע, שיש איסור לנשים ללוות המת לבית-קברות בכל אופן, משום שבזה הן גורמות רעה לעולם. ואולם ב"בית הלל" ביאר שאינו מעיקר הדין. וב"אורח מישור" על "דרכי משה" הארוך תמה על הבנת "בית יוסף" בדברי הזוהר לפי ויקהל, וכל האחרונים בעקבותיו, שהרי שם מפורש, שנשים הולכות בבית-הקברות, אלא שאסור לגברים לפגוש אותם, ואם כן גם זה גדר צניעות, ונראה שהחמירו בבית-הקברות משום כבוד המתים. ועוד הארכנו בזה "במראה הבזק" ג' (תשו' עג).

⁴ ואף-על-פי "שאין שורה פחותה מעשרה בני אדם" (סנהדרין יט ע"א), אין זה אומר בהכרח שמדובר בעשרה גברים, שדווקא בדבר שבקדושה הצריכו עשרה גברים, כגון פריסה על שמע, ברכת כהנים, קריאת התורה, אך להצריך עשרה לשורה של אבלים, שהיא כמו מעמד ומושב שאינו פחות מעשרה, מפורש בגמ' (מגילה כג ע"ב) שאינו מטעם דבר שבקדושה אלא משום שאין דרך-ארץ לומר על פחות מעשרה "עמדו יקרים עמדות". וכבר מצינו במקומות אחרים שנשים מצטרפות לעשרה במקום שאינו דבר שבקדושה. וכן פסק בעל "ציץ אליעזר" (חיי"ג סי' עג) לגבי קריאת מגילה בעשר נשים שהוא משום פרסומי ניסא, וספקו של רמ"א (שו"ע אורח חיים סי' תרצ, סעיף יח) הוא רק בשאלה, אם נשים מצטרפות לעשרה עם גברים - משום פריצות, אך בשורה של נשים בלבד אין ספק. והביא דברי שו"ת "רב פעלים" (או"ח ח"ב סי' סב) שסבר, כי מועיל צירוף נשים להדלקת נר חנוכה בבית-הכנסת ולעניין מחלל שבת בפרהסיא, ומה שלא נהגו לעשות כן, כבר כתב הש"ך (יורה דעה סי' קצ ס"ק ג וסי' שצא ס"ק ח) שבדבר שאינו מצוי לא שייך מנהג, ומכיוון שביאת נשים לבית-הקברות לא הייתה דבר מצוי, כמו שהעידו האחרונים הנ"ל, אין להוכיח ממה שלא נהגו.

⁵ שמענו מפי רב חשוב שלאחר הטמנת המת ניגשה אלמתו וביקשה לעבור בשורה יחד עם ילדיה, והוא הכריע על-פי נימוקו העיקרי של "גשר החיים" שנשים אינן מגיעות לבית-הקברות, ולכן בזמננו שנשים אכן באות לבית-הקברות, התיר להם לעבור בשורה, ולאחר מכן קיבל את הסכמתו של הגר"ש אלישיב להכרעתו.

בשם צוות המשיבים ובברכת התורה,

הרב משה ארנרייך הרב יוסף כרמל
ראשי הכולל

חברי הועדה המייעצת:
הרב זלמן נחמיה גולדברג
הרב נחום אליעזר רבינוביץ
הרב ישראל רוזן

ניתן ליצור קשר עם הכותבים דרך: info@eretzhemdah.org

לעיין שלמה דוד בן זלמן ושרה אבנית ז"ל נלבי"ע סיון תשע"ט	לעיין רבי יעקב ז"ל בן אברהם ועישה וחנה בת יעיש ושמה סבג	לעיין גב' לורייין הופמן ז"ל	לעיין חיים משה בן קוקה יהודית כהן ז"ל נלבי"ע ז' בתשרי תשע"ה	לעיין סוזי בת עליזה כהן ז"ל נלבי"ע כ"ד בחשוון תשע"ח
לעיין הנופלים במערכה על הגנת המולדת הי"ד				